

A kormány szerepe a tudományos és műszaki információban az Egyesült Államokban*

Létezik-e egységes információs politika, ha háttérben egymásnak ellentmondó politikai és filozófiai nézetek, érdekek birkóznak egymással? Lehet-e az információ szabad áramlását hirdetni, ha az információt árúnak tekintjük, miközben a kormányzat is fenntartja a jogát az információ ellenőrzésére?

Bevezetés

Amint ismeretes, az *információs politika* nem pusztán az ellátó rendszerek, a technológia és az intézményesített szervezetek kérdése. Ellenkezőleg, nagymértékben befolyásolják az információ természetére, a politikai és a társadalmi közeg életében betöltött funkciójára, a hozzáférhetőség jogára (vagy megtagadására) vonatkozó, alapvető nézetek, vagy ha úgy tetszik, filozófiai álláspontok. Ezek azonban nem elvont filozófiai problémák, ugyanis sokoldalúan meghatározzák a tényleges információs rendszereket és a politika kialakítását. Ezért az USA kormánya szerepének a tudományos és műszaki információs rendszerben való taglalása előtt röviden foglalkozom ezzel a filozófiai vagy ideológiai összefüggéssel.

Első pillantásra nem látszik bonyolultnak. A nyugati demokráciák kifejlődésében az eszmék és információk szabad kifejtése és cseréje a politikai meggyőződés sarokkövévé vált. Alapvető tétel, hogy az "informált állampolgárok közössége" *elengedhetetlen* előfeltétele a *valódi* demokráciának, s hogy az egész emberiség érdekében áll az *információ szabad áramlása*.

Habár az információs politika nyugati gyakorlata nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt jórészt ezen a meggyőződésen alapul, a kép egésze ennél bonyolultabb. Ironikus módon a nyugati demokrácia egy másik alapelve okozza a komplikációt. Mert amilyen erősen meg vagyunk győződve az információ szabad hozzáférhetőségéről, ugyanolyan erős az a követelményünk, hogy a javakat és szolgáltatásokat (beleértve az információt is) szabad piaci rendszerben kell rendelkezésre bocsátani. Így az első alaptétel szerint az információnak csak eszmeileg, nem közgazdasági értelemben van értéke, mint egy olyan terméknek, amely az emberek javát szolgálja, s azért

nem szabad gátolni vagy monopolizálni, mert ez a demokrácia alapjait kezdené ki. A *szabad piacon való hit* azonban az információból *árut* csinál, valami olyasmit, ami a tulajdon jellegzetességeit veheti fel, megnyitva annak lehetőségét, hogy a hozzáférést a *tulajdonosok* korlátozhassák, legyenek bár egyének, vállalatok, vagy az egyes országok érdekeit képviselő kormányok.

Azzal azonban, hogy bevontuk az ország lakosságát képviselő kormányzat jogait megfontolásainkba, a demokratikus ideológia egy harmadik, potenciálisan ellentmondást rejtő alapelvere bukkanunk. Ugyanis míg az információ szabad cseréjébe és a szabad piaci rendszerbe vetett hit egyaránt a kormányzati beavatkozás kiküszöbölésére, vagy legalábbis minimalizálására törekszik, az a felfogás, hogy a kormányzat az egész ország érdekeit képviseli, megadhatja a kormánynak azt a jogot és kötelezettséget, hogy *felügyelje* és – ha szükséges – *korlátozza* az információcserét.

Az információ szabadságára vonatkozó nyugati ideológiáról tehát kiderül, hogy az a meggyőzéseknek és alapelveknek nagyon is összetett és gyakran ellentmondásos együttese. Tisztában kell lennünk ezekkel az ellentmondásokkal, amikor az alábbiakban megpróbáljuk elemezni az amerikai kormányzat információs politikáját.

A minimális kormányzati beavatkozás amerikai hagyománya

Először is röviden vázolom a *korlátozott* kormányzati beavatkozás hagyományának az eredetét. Ez az amerikai információs piac olyan hagyománya, amely alapjává vált a napjainkban közkeletű washingtoni ideológiának, mely szerint az *információ szabadsága egyenlő a piacon való szabad hozzáférhetőséggel*. A mezőgazdaság és az egészségügy területét kivéve az amerikai kormány egyáltalán nem tartott fenn tudományos és műszaki információs rendszereket

* Pamela Spence Richards: *The government role in American scientific and technological information: A model of reluctant support* c. előadása az Első Kelet–Nyugat Online Információs Találkozón (Moszkva, 1989. okt. 11–13.) hangzott el. Roger K. Summit ugyanott tartott előadást lásd TMT, 37. köt. 10. sz. 1990. p. 403–408.

egészen az 1940-es évekig. Ezzel szemben az angol, a német és a szovjet kormány az I. világháború óta beavatkozott a mindenfajta tudományos irodalom importjába és forgalmazásába: Angliában a Department of Scientific and Industrial Research (Tudományos és Ipari Kutatás Hivatala – 1916), Németországban a Reichszentrale für wissenschaftliche Berichterstattung (a Tudományos Tájékoztatás Birodalmi Központja – 1919) és a Szovjetunióban a Бюро иностранной научной и технической информации (a Külföldi Tudományos és Műszaki Információ Irodája – 1920) révén mindhárom kormányzat belefolyt az általános tudományos dokumentáció ügyeibe, egy generációval megelőzve az USA-t, amelyet visszatartott kettős tradíciója: az *izolacionizmus* és az olyan áruk, mint az *információ cseréjébe való minimális kormányzati beavatkozás elve*. Az USA alkotmánya csak a kereskedelem szabályozására hatalmazza fel a kongresszust, nem pedig a benne való részvételre [1]. A gyakorlatban ez implicite megtiltotta a kormánynak, hogy versenyre keljen a magánvállalkozásokkal. Amikor ezek fenyegetve érzik magukat a szövetségi kormány tevékenységétől, azonnal tiltakoznak, és hivatkoznak a versenytárstól való hagyományos védettségükre.

Egy másik korlátozó tényező, amely megakadályozta az USA kormánya tevékenységének kiterjesztését, a *profitra orientált* indexelő és kivonatoló szolgáltatások (pl. a Chemical Abstracts Services 1907-től, a Biological Abstracts, BIOSIS 1926-től) korai megjelenése volt az információs piacon. Addig, ameddig a II. világháború alatt az USA kormánya maga is nem vált a tudományos és műszaki információ egyik nagy előállítójává, nem kényszerült arra, hogy információs hálózatokat hozzon létre és tartson fenn az információs folyamat működtetésére és termékei szétosztására. A mai National Technical Information Service (NTIS = Országos Műszaki Információs Szolgálat) közvetlen utóda annak a szervezetnek, amelyet 1946-ban állítottak fel azzal a céllal, hogy közvetítse az amerikai közönséghez az USA különböző szervezetei által a háború alatt készített, s a titkosítás alól feloldott műszaki jelentéseket, valamint a háború után Németországban összegyűjtött német műszaki dokumentumok tonnait.

Ez a tevékenység nem lépett fel versenytársként a meglévő vállalkozásokkal szemben, s a nagy, nem kormányzati kivonatoló ügynökségek nem érezték magukat fenyegetve 1946-ban. Teljesen másképpen reagált azonban az információs ipar a korai 1960-as években, amikor a szovjet szputnyik fellövése után a szövetségi kormány felállította a Committee on Scientific and Technical Information (COSATI = a Tudományos és Műszaki Információ Bizottsága), hogy megvizsgálja egy új, *központi* ügynökség létrehozásának lehetőségét *minden* publikált, tudományos és műszaki információ feldolgozására. Egy ilyen ügynökség természetesen megkettőzte volna a nagy, nem kormányzati kivonatoló szolgáltatásait, s valószínűleg kiszorította volna őket a pályáról. Mégis, néhány szövetségi tisztviselő azt hitte, ez az egyetlen

módja annak, hogy egyenlő eséllyel lehessen felvenni a versenyt a szovjet, centralizált kivonatoló és indexelő szolgálattal, a VINITI-vel, amelynek hírneve nagy ijedelmet és félelmet keltett az USA-ban.

Egy óriási, centralizált, szövetségi kivonatoló szolgálat koceptója felháborította az olyan nagy, nem kormányzati ügynökségeket, mint a Chemical Abstracts és a BIOSIS, amelyek azt állították, hogy ők képesek a legjobban szolgálni a tudományos diszciplínákat, lévén tudós társaságok útján, tudósok által alapítva. E körök véleménye szerint a szövetségi kormánynak azokra a meghatározott célú információs szolgáltatásokra kell korlátoznia magát, amelyeket a sürgető, *országos igények* kielégítésére fejlesztettek ki (pl. a nemzetbiztonság vagy az egészségügy). Még jobb lenne, ha a szövetségi kormány szolgáltatásait csak a *kormányjelentésekre* alapozná, vagy csupán hozzáférhetőségük biztosítására korlátozná. Végül is részben a National Academy of Sciences (NAS = Országos Tudományos Akadémia) támogatása révén, részben a szövetségi ügynökségek egyetértésének hiánya miatt a *magánszektor győzött*, és nem jött létre monolitikus kormányzati kivonatoló szervezet a szputnyik utáni izgalom következményeként Washingtonban. Jellemző azonban, hogy egy igen sikeres *magánvállalkozás* volt az eredmény: az Institute of Scientific Information (ISI = a Tudományos Tájékoztatás Intézete) Philadelphióban (Pennsylvania), amelyet 1960-ban alapítottak, és amely végtére egy sereg tudományos, idézettségi index kiadója lett. *Eugene Garfield*, a vállalkozás megalapítója nyilvánosan kijelentette, hogy az ISI a VINITI mintáját követi [2]. (Amerikai tudományos körökben elterjedt nézet szerint ez az információs szolgáltató rendszer tette megvalósíthatóvá a szputnyikot.) Érdemes rámutatni arra, hogy a szputnyik utáni utolsó, az amerikai tudományos információ elmaradásával foglalkozó szövetségi jelentés idején Garfield intézete már egy évtizede működött [3].

Így létrejött egy olyan *modell*, amelyet a két legutóbbi republikánus kormányzat lelkesen támogattott, s amely szerint az információt szabadon adják-veszik a piacon *beavatkozás nélkül*, s a kormány csak egy kis szerepet játszik benne. Ebben a modellben a kormánynak – ahogy láttuk – meg van engedve, hogy *terjessze saját kutatási jelentéseit*; ily módon az NTIS fennmaradt. A kormánynak továbbá meg van engedve, hogy *információt nyújtson a nemzetbiztonságot* érintő kérdésekben: ezen az alapon létezik a Department of Energy (Energiaügyi Minisztérium) által kiadott Nuclear Science Abstracts. S ugyancsak meg van engedve egyes, több diszciplínát átfogó, meghatározott feladattal megbízott projektek (mint pl. a National Library of Medicine Medline-ja) működése. Ám még ezeken a területeken sem tekintik a modellt állandónak a kormánynak adott jogosítványt. Ha a magánszektor meg tudja győzni a kormányt, hogy valamit hatékonyabban tud megoldani, mint valamely létező szövetségi ügynökség, akkor a kormány fontolóra veheti, hogy a vállalkozást

teljes egészében a magánvállalkozóra bízva. Az elmúlt tíz évben láthattuk, hogy az OCLC (Online Computer Library Center) átvett egy sor funkciót (mint pl. katalogizálás és katalóguscédula-ellátás), amelyet korábban kizárólag a Library of Congress végzett, s 1988-ban tanúi lehettünk annak a kiterjedt kongresszusi meghallgatásnak, amelynek során az előterjesztők mellett érveltek – egyelőre eredménytelenül –, hogy az NTIS *magánvállalkozásként* jobban szolgálja az országot.

A kormányzat mint az információ tudományi kutatás támogatója

Régóta általános az egyetértés abban, hogy van egy terület, amelyen a szövetségi kormánynek *állandó* szerepet kell vállalnia; ez pedig a következő: meghatározni azokat a szolgáltatásokat, amelyek pillanatnyilag egyáltalán nincsenek, majd anyagilag támogatni megtervezésüket és a kísérleti programok kipróbálását, s minderről tájékoztatni az amerikai közönséget szerzői joggal nem védett kormánydokumentumokkal. Nem egyedülállóan amerikai az a gondolat, hogy a *kormányzatnak* kell finanszíroznia az új információs rendszerekre vonatkozó kutatásokat, majd a *magánszektorra* bízni a kifejlesztésüket és piacra vitelüket. Az angolok ugyanezt teszik 1916 óta, amikor megalapították a Department of Scientific and Industrial Researchöt (a Tudományos és Ipari Kutatási Hivatala), s ezt a gyakorlatot ugyan nagyon szerény mértékben, de folytatják a British Library kutatási és fejlesztési részlege révén. Angliához képest az USA-ban is ugyanaz volt a helyzet: az információs rendszerekre vonatkozó kutatásoknak nyújtott kormányzati támogatás a külföldi tudománytól való függőség félelmében gyökeredzett. Amikor a II. világháború után a tudományos kutatások hadi koordinátora, *Vannevar Bush* egy országos tudományos alap létrehozását sürgette, e mögött az a feltételezés rejlett, hogy egy mégannyira korszerű Egyesült Államok is túlságosan az európai alaptudományokra van ráutalva műszaki fejlődését illetően. Hogy az ország szilárdabb, saját természettudományos alappal rendelkezessék, Bush véleménye szerint "a kormányzatnak aktív szerepet kell vállalnia a tudományos információ nemzetközi áramlásának előmozdításában" [4]. Ennek megfelelően, amikor 1950-ben végre létrehozták a National Science Foundationt (NSF = Országos Tudományos Alap), első szervezeteinek egyike az Office of Scientific Information (OSI = a Tudományos Információ Hivatala) lett. 1958 után Office of Scientific Information Services (OSIS) néven a tudományos fordításokhoz, az új bibliográfiai rendszerek kifejlesztéséhez, a nemzetközi szervezetekben (pl. FID, International Council of Scientific Unions) kifejtett amerikai tevékenységhez és a – szempontunkból legfontosabb – információ tudományi kutatásokhoz nyújtott szövetségi támogatás fő ügynökségévé vált [5]. Az

NSF – a Department of Educationnel (Oktatási Minisztérium) együtt – 1989-ben továbbra is az információ tudományi kutatások legnagyobb állami finanszírozója. Példaképpen említtem, hogy tanszékem a Rutgers Universityn (Department of Library and Information Studies) a múlt évben két szövetségi támogatást is kapott (összesen 200 000 USD-t) két professzorunk által folytatott, a nyilvános online katalógusok terén végzett kutatásához. Az e kutatásokról beszámoló, szerzői joggal nem védett jelentések *nyilvánosan* is hozzáférhetők lesznek, hogy a *magánszektor* végezhesse el a *további* fejlesztést, ha piacképesnek ítéli az eredményt.

A kormányzat által "kényesnek" ítélt információ az 1980-as években

Dolgozatom kevésbé lenne bonyolult, ha azt mondhatnám, hogy a fentiekben leírt modell, mely szerint az információ szabadon, kormányzati beavatkozás nélkül adható-vehető a piacon, a *valóságban* is az *egyetlen* modell, amelyet Washington követ az információáramlás kezelésében. Ez azonban – ahogy mindnyájan tudjuk – soha nem volt így a titkosnak minősített katonai információ miatt. Ráadásul 1982-ben a Reagan-kormányzat – egyébként az információs magánipar jogainak nagy védelmezője – kampányt indított a tudományos és műszaki információ azon részének szabad forgalma ellen, amely ugyan nem volt titkos, csak "kényes". Itt a Honvédelmi Minisztérium (Department of Defense = DD) különböző direktíváira utalok, amelyek az 1984-es engedélyezési törvényben és az azt követő kivétel-ellenőrzési törvényben csúcsosodtak ki, amelyek főlhatalmazzák a honvédelmi minisztert, hogy *korlátozza* a külföldi hozzáférést a nem titkosított, de katonai vagy úrkutatási vonatkozású anyaghoz. A direktívák különösen a DD, a katonai szállítók, a kutatási szervezetek, egyetemek és a Pentagonnal szerződésben álló vállalkozók által előállított műszaki információt érintik. A DD direktíváinak megsértése börtönbüntetést vonhat maga után és pénzbírságot is, amely *egymillió dollárig* vagy az átadott információ értékének ötszöröséig (attól függően, melyik nagyobb) terjedhet [6]. (Az itt is megnyilvánuló meggyőződés, hogy az információ értéke dollárban pontosan kifejezhető, mutatja, milyen szilárdan ragaszkodik Washington ahhoz a gondolathoz, hogy az információ *árunak* tekintendő.)

Ezek a direktívák, habár főként a nyugati szövetségen kívüli országokba irányuló "kényes információk" exportjával foglalkoztak, bizonyos területeken *dermesztő* hatással voltak a tudományos kapcsolatokra magában az USA-ban is, az egyetemek mindennapi életére, a személyzet alkalmazására, az előmeneteli és kutatási lehetőségekre. Minthogy a "kényes" információ szóbeli cseréje is a direktívák által meghatározott exportfogalom alá esik, a külföldi, posztgraduális tanulmányokat folytató diákok és a doktori

fokozattal rendelkező kutatók ezrei a természet- és műszaki tudományok területén ki vannak zárva bizonyos témakörök kutatásában való részvételből. Nem tevékenykedhetnek mint közreműködők a szövetség által finanszírozott projektekben a "kényes" területeken, sőt előadásokat sem hallgathatnak meg ezekről a tárgyokról. Ötven évvel ezelőtt ezeknek a korlátozásoknak a hatása főként csak a publikációk exportján lehetett volna érezhető, semmint az interperszonális tudományos kommunikáción az USA-ban, de a külföldi diákok beözönlése az utolsó évtizedekben teljesen megváltoztatta a képet. Például 1987-ben az amerikai egyetemeken a mérnökhallgatók 58%-a külföldi állampolgár volt, ami kétszerese az 1970-es évek közepén észlelt aránynak. (Ez a növekvő arányszám nemcsak annak az eredménye, hogy a külföldiek nagyobb számban jönnek tanulni az USA-ba, de a felsőbb műszaki fokozatokat megszerző amerikaiak egyre csökkenő számának is az 1970-es évektől, ami részben az egyetem alatti szinten folyó műszaki képzés romló állapotának a tükröződése. Kisebb hanyatlás mutatkozott a kémia, a fizika és más természettudományok terén is.) Jelenlegi hallgatóink ezrei jöttek Indiából, Tajvanból és Japánból, de az amerikai egyetemeken tanuló külföldi diákok legnagyobb csoportja tavaly a Kínai Népköztársaságból érkezett (29 000 diák az 1988/89-es tanévben). A külföldi diákok közül sokan tanulmányaik elvégzése után úgy döntenek, hogy az USA-ban maradnak, s becslések szerint ma az USA természettudományi és műszaki munkarejének mintegy 20%-át teszik ki a külföldiek [7]. E szakemberek közül egy sem – legyen bár diák vagy ipari alkalmazott – vehet részt vagy működhet közre a DD által ellenőrzött széles területeken folyó kutatásokban. Könnyen elképzelhető, mennyire frusztráltak a professzorok és az ipari kutatási igazgatók, akik képtelenek bevonni legjobb embereik némelyikét a "kényes" projektekbe.

A DD direktívái által befolyásolt, amerikai hazai tudományos élet egy másik jellegzetessége, hogyan is bonyolítják le azokat a konferenciákat, amelyekre az utóbbi két évtizedben a külföldi vendégek növekvő száma a jellemző, s akik közül sokan maguk is előadásokat tartanak. A DD első lépése 1982-ben a konferenciák korlátozása volt, amikor is azzal lepette meg sok amerikai tudóst és mérnököt, hogy a Society of Photo-optical Instrumentation Engineers szimpóziumára benyújtott több mint száz előadás visszavonását követelte. A DD 1985-ben ismét arra kényszerítette ezt a társaságot, hogy töröljön a programból egy tucat nem titkosított előadást, "mert a bennük lévő információk az USA ellenségeinek hasznára lehetnek." Továbbá a Pentagon arra utasította a társaságot, hogy korlátozza sok más, nem titkosított előadás hallgatóságát is. A Pentagon azt állította, hogy felhatalmazása van az információ terjesztésének limitálására a kivétel-ellenőrzési törvény alapján, amely megtiltja a "kényes" technológia engedély nélküli exportját. S ha beszédekről és előadásokról van szó, a DD állítása szerint a külföldi tudósok jelen-

léte a hallgatóságban az információ jogosulatlan exportjához vezethet [8]. Ezt az incidenst több más követte egy sor tudományos konferencián, ahol a külföldi tudósokat kizárták az előadótermekekből, vagy visszavonták meghívásukat még az USA-ba való megérkezésük után is. Így a sokáig nemzetközi fórumként méltatott amerikai tudományos konferenciákat néhány területen az a veszély fenyegeti, hogy visszanyerik háború előtti jellegüket, és szűk horizontú, *nemzeti* találkozókká válnak.

Minthogy a DD-nek főleg az információ *exportja* okoz gondot, alaposan megvizsgálja az amerikai kutatóknak külföldön a "kényes" területek témáiban tartott előadásait. Valóban ez történt, s néhány tudós csak azon az alapon vállalt előadást külföldön, ha előzőleg megtudhatta, a többi résztvevő mely országból érkezik. Előfordultak esetek, amikor amerikaiak csak azzal a feltétellel fogadták el a meghívást, hogy bizonyos más országok tudósait nem hívják meg. Ez különösen irritálhatja a nemzetközi konferenciák szervezőit, s magam hallottam, hogy egy kis nyugat-európai ország tudományos központjának a szervezője azt mondta, néha egyszerűbb egyáltalán nem meghívni az amerikaiakat bizonyos konferenciákra.

Amerikai reakció a Honvédelmi Minisztérium cenzori működésére

Érdekes megvizsgálni az amerikai társadalom különböző szektorainak reagálását a DD direktíváira. Láthatjuk például, a kongresszus legtöbb tagja milyen könnyedén függeszti fel retorikáját a szabad információáramlásról, ahogy beleveszik a nemzeti biztonság kérdéseibe. Nem szabad elfeledni, pontosan ebben az időben, 1985-ben és 1986-ban vált ismertté Washingtonban, hogy a *John A. Walker*-féle haditengerészeti kémhálózat milyen veszélynek tette ki Amerika biztonságát azzal, hogy éveken keresztül haditengerészeti titkokat adott át a Szovjetunióknak. Pontosan azok a konzervatív kongresszusi tagok, akik rendszerint oly hevesen érvelnek az áruk szabad piaci cseréjének bármily korlátozása ellen, támogatták ilyen körülmények között az információ-csere beszüntetését. Ugyanakkor nem volt kitaró ellenállás a DD direktíváival szemben a kongresszus "liberális" tagjai részéről sem, akik pedig rendszeresen megvédik a közlés szabadságát (amit az USA alkotmányának első kiegészítése garantál), azon egyszerű oknál fogva, hogy a liberálisabb Demokrata Párt úgy döntött, tekintettel a Walker-kémcsoport okozta kárra, szigorúbb nemzetbiztonsági irányvonalat követ.

A tudományos körök azonban fel voltak háborodva. Eltérően a kormánytól, az amerikai tudósok egyértelműen foglalnak állást az információ kérdéseiben. Mint a tudósok mindenütt, ők is mindig naprakész, szabadon hozzáférhető és a lehető legolcsóbban megkapható információt akartak és fognak is akarni; ezért nem szimpatizálnak a kormány által bevezetett

korlátozásokkal. Közvetlenül az után, hogy a DD 1985-ben lépéseket tett a konferenciák korlátozására, a nagy tudományos szervezetek is felléptek a tudományos információ szabad cseréje *védelmében*. A NAS, az ország legtekintélyesebb tudományos testülete 1987-ben közreadta régóta várt jelentését, amely kigúnyolta a Reagan-kormányzat erőfeszítéseit a csúcstechnológia termékek és az információ exportjának korlátozására. A jelentés megállapította, hogy inkább politikai, mint nemzetbiztonsági okokból vezették be a korlátozásokat, hogy ez évente több mint 9 milliárd dollárjába kerül az USA-nak, s hogy a potenciális kiadások sokkal nagyobbak lennének, ha a direktívák teljes szigorral gátolnák a tudományos kommunikációt az USA-ban. Röviden, a NAS úgy látta, hogy a tudományos eredmények szabad nemzetközi cseréjéből sokkal *több haszon* származik az amerikai tudomány fejlődésére, mint amennyi *kár* származhat az amerikai eredmények külföldiekkel való megosztásából [9]. A honvédelmi miniszterhelyettes azonnal "tökéletes ostobaságnak" minősítette a jelentést [10].

Az amerikai tudósok aggodalma részben arra vonatkozik, hogy a korlátozások közvetlenül is kihatnak tevékenységükre (pl. munkatársaik kiválogatására). Kollektív tiltakozásuk lényege azonban az, hogy visszautasítják a DD direktíváinak alapfeltételezését, mely szerint az USA olyannyira uralkodó a fejlett természet- és műszaki tudományok terén, hogy az értékes tudományos információ folyama csak Amerikából *kifelé* irányul, s hogy tudományos élete boldogulni tud a külföld tudományának hozzájárulása *nélkül* is. Az amerikai tudósok tisztában vannak azzal, hogy ez soha nem volt igaz, még olyan területeken sem, mint az orvostudomány, amit az USA évtizedekig uralt, s biztosan nem igaz ma, amikor számos területen Európa és Japán nagy riválisként jelentkeznek.

Éppen ezen a ponton tűnik ki a tudósok és a politikusok információs kultúrája közötti különbség. A *tudósok* úgy érzik, részei egy, az egész világra kiterjedő hálózatnak, amelyre egyben rá is vannak utalva, míg a *politikuskok* nagyon körülhatárolt földrajzi és gazdasági egységek teremtményei. A tudósok számára az információnak gazdaságon túli értéke van; ezen az alapon nyugszik minden tevékenységük, s függőségi viszonyban vannak szabad áramlásával és hozzáférhetőségével. A politikusok viszont – foglaljanak helyet bár a politikai színház jobb vagy bal oldalán – olyan világban élnek, amely – akár javára válik vagy kárára – pontosan a politikai és gazdasági szervezeteken kívüli és belüli információ ellenőrzésén áll vagy bukik, a politikusok pedig felelősséggel tartoznak ez szervezeteknek.

Hogyan illeszkedik az információs *ipar* az információs *kultúrák* eme rendjébe? Ebben az esetben egybeesni látszanak a gazdaság és a tudomány eszményei: mindkettjüknek feltétlen érdeke, hogy az információáramlás számára a lehető legszabadabb tér nyíljon. Az információs ipar általában meg volt elé-

gedve a republikánus kormányzat benemavatkozási politikájával és azon törekvésével, hogy saját információs szolgáltatásait kivonja a versenyből, de felbőszítették a DD direktívái, amelyek egyaránt limitálták az eladható információs termékek körét és felfevő piacukat. Az amerikai tudósokhoz hasonlóan az amerikai adatbázis-tulajdonosok is úgy érzik, hogy az egész világra kiterjedő mezőnyben versenyeznek, és a tudósokhoz hasonlóan egyre nagyobb nyomást érzékelnek európai kollégáik részéről. Ami a Chemical Abstractset, az Engineering Indexet, a Dicosure-t és a BIOSIS-t illeti, a direktívák veszélyeztetik adatbázisaik tartalmának a minőségét, és azzal fenyegetnek, hogy nehezebb lesz helytállniok a nemzetközi versenyben. Eladdig alaptalannak bizonyult a külföldi piacok beszükülésére vonatkozó korai ijedelem, amelyben ugyan megrémült európai fogyasztók is osztoztak. Habár az amerikai adatbázis-tulajdonosok mindmáig viszonylag sértetlenek maradtak – szemben az amerikai számítógépiparral, amely dollármilliárdokat veszített forgalmában a direktívák következtében –, mégis támogatják a tudósok direktívák elleni tiltakozását, nem utolsósorban azért, mert a tudósok alkotják egyik fő piacukat. Csak a politikusok, akik két, egymást követő és a védelmi kérdéseket előtérbe helyező kormányzat befolyása alatt állnak, tartanak ki lelkesen a korlátozások mellett. A glasznosztynak és a peresztrojkanak nyújtott amerikai támogatás eddig kevés eredménnyel járt: a keleti blokkba irányuló számítógépxport fékeinek 1989. július 20-i lazítása csak a kis kapacitású, személyi számítógépekre vonatkozott. Annak ellenére, hogy az USA Külügyminisztériuma nemrég a kelet-európai demokratizálódási folyamat fényében a korlátozások felülvizsgálására biztatott, eddig még nem történt alapvető változás [11].

Következtetések

A fentiekben azért részleteztem az USA kormányának az információ szabadsága és a szabad piac kérdésében elfoglalt, *különböző* filozófiai álláspontját, hogy megpróbáljak valóságúen érzékeltetni néhányat a problémák közül, amelyeket ezek az álláspontok előidézhetnek. Amikor különböző társadalmi rendszerű és hagyományú országok kísérletezni kezdenek a nyugati információs politika alkalmazásával, legyenek tisztában az ellentmondásosságával. Az amerikai kormányzat politikája végső soron azt eredményezheti, hogy az információs termékek jó hatékonysággal jutnak el a lakosság tekintélyes hányadához, de némelykor e politika eredményei nem bizonyultak oly pozitívnak.

Az USA kormányának az információ terén tanúsított önkényes magatartása ellenére, s a nyugati kormányok és tudósok információs kultúrájában mutatkozó komoly eltérés ellenére sem akarom *peszsimista* kicsengéssel befejezni ezt az áttekintést, és elfogadni, hogy a szakadék állandóan megmarad.

Ugyanis egy olyan döntő fontosságú problémával találja magát szemben minden kormányzat és minden tudós, hogy a rá vonatkozó információ végül is immunissá válik mind a korlátozásra, mind az áruként való kezelésre. A környezet ügyéről van szó és a környezetvédelmi technológiára vonatkozó információról. Már a múltban is volt rá példa, hogy egy-egy globális fontosságú ügyben nemzetközi egyetértés eredményeként megállapodások születtek, melyek nyomán a műszaki információ egy speciálisan védett zónába került; ez történt például a tengerfenékre vonatkozó adatokkal. Az utóbbi öt évben a nyugati demokráciákban és a Szovjetunióban egyaránt népi mozgalom bontakozott ki, hogy a kormányzatok nagyobb támogatásban részesítsék a környezet védelmét. A tudománytörténések emlékezhetnek arra, hogy a kormány szintű, eredményes, nemzetközi, tudományos információcsere egyik első területe a meteorológia volt. Olyannyira nyilvánvalóvá vált az egyéb környezeti információk korlátlan nemzetközi cseréjének szükségessége is, hogy abban reménykedem, a kormányok információs politikájának tisztázásához fog elvezetni. Annál is inkább, mivel vannak olyan információk, amelyek egyszerűen túl fontosak a közjó szempontjából ahhoz, hogy áruba bocsássák őket a piacon, vagy "kényességük" miatt korlátozzák terjesztésüket, és elrejtik őket az emberiség elől. A föld törekény ekostruktúrájára vonatkozó adatok minden bizonnyal ebbe a kategóriába tartoznak. Bízom abban, hogy amikor felmerül a probléma, miképpen is kezeljék az emberiség e területen felgyülemlett ismeretanyagát, az iparosított országok kormányai a 21. században kénytelenek lesznek módosítani álláspontjukat abban a kérdésben, mi is egy kormány valódi szerepe a tudományos információ nemzetközi cseréjében.

Az USA kilépése az UNESCO-ból

Az USA kormányzatának az UNESCO-val kapcsolatos álláspontja az utolsó évtizedben egy másik példa arra a bonyolultságra, amely az amerikai kormány az információ szabadságára vonatkozó filozófiáját jellemzi. Míg az USA kilépésének közvetlen indítékául 1984-ben az UNESCO rossz pénzügyi gazdálkodását adták meg, a döntés legreklámozottabb tényezője az amerikai kormányzatnak a McBride-jelentést érintő kritikája volt. Az UNESCO Sean McBride ír államférfit bízta meg az észak-déli kommunikációs rendszer megvizsgálásával. Ő az 1979-ben benyújtott jelentésében arra jutott, hogy az információs ipar és médiumok egész világra kiterjedő gazdasági uralma olyan mérvű, ami egyfajta *kulturális imperializmust* eredményezett. Figyelmét különösen az újságírás területére összpontosította, ahol a nyugati rádiószolgálatok nyújtják a világ híryanagának 90%-át, elkerülhetetlenül a nyugati előítéleteket érvényesítve. Ráadásul a rádiózás olyan szerkezetében, ahol a világ lakossága 10%-ának a kezében van a hullámsávok 90%-a, s egy olyan műholdas hírközlő rendszerben, ahol a geostacionárius pályákon hemzsegnek a nyugati és a szovjet műhol-

dak, amelyek közül sokan könnyen be tudnak hatolni nem kívánt programjaikkal a szegényebb országok légtérébe. A vita nem McBride megállapításai fölött bontakozott ki, hanem különösen azon javaslatáról, hogy bátorítani kell a szegényebb országok szükségletei iránt érzékenyebb híradást, a világot átfogó médiumhálózatok újságíróinak tevékenységét egy *etikai kódexszel* kell szabályozni és az illető országnak engedélyezni. A Reagan-kormányzat, amely régóta kritizálta az UNESCO csökkenő szimpátiáját az amerikai külpolitika iránt, és azt, hogy működési kiadásainak fedezését mindegyre az Egyesült Államoktól várja, ezt az ajánlást egy olyan szemlélet megnyilvánulásának fogta fel, ami visszautasítja a vélemény- és szólásszabadság demokratikus hagyományait, amelyek iránt pedig az UNESCO-nak alapítása óta (1948) elkötelezettnek kell lennie. Az USA kormányzata érzékelte és osztotta az amerikai médiumok félelmét, hogy ha a nyugati újságírók tevékenysége a harmadik világ kormányainak engedélyétől függ, ez az üzletmenet visszaesését eredményezheti. Szempontunkból ebben az az érdekes, hogy az USA kormány az ajánlás elleni tiltakozását nem a szabad kereskedelem védelmében (vö. az információ mint áru) fejezte ki, hanem a *szólásszabadság* védelmében (vö. az információ mint a demokrácia egyik előfeltétele). Érdekes továbbá, hogy az USA kormánya ugyanabban az évben (1984) kritizálta az UNESCO-t javaslataiért, amelyek állítólag megnyírbálják az információáramlás teljes szabadságát, amikor megfogalmazta és bevezette a nem titkosított műszaki információ USA-ból való exportjára vonatkozó direktíváit.

Irodalom

- [1] I. bekezdés, 8. paragrafus.
- [2] Institute of Scientific Information Created. = American Documentation, 1960. ápr. p. 198.
- [3] CAIRNS, R. W.: Scientific and technical communications: A pressing national problem and recommendations for its solution. = A report by the Committee on Scientific and Technical Communication (SATCOM) of the National Academy of Sciences - National Academy of Engineering, Washington, D. C., National Academy of Sciences - National Research Council, 1969.
- [4] BUSH, V.: Science: The endless frontier. Washington, D. C., Government Printing Office, 1945. p. 17.
- [5] ADKINSON, B. W.: Two centuries of federal information, Stroudsboung, Pennsylvania, Hutchinson and Ross, 1978. p. 64.
- [6] HALLORAN, R.: Pentagon restricts disclosure of data. = New York Times, 1984. nov. 8. 4. bekezdés, p. 64.
- [7] SOLOMON, S.: American laboratories, foreign brains. = New York Times, 1987. júl. 19. 3. bekezdés, p. 8.
- [8] BURNHAM, D.: Pentagon acts to curb science parley papers. = New York Times, 1985. ápr. 8. p. 25.
- [9] SIMS, C.: Lift over high-tech exports. = New York Times, 1987. jan. 14. 4. bekezdés, p. 1.
- [10] DOWD, M.: Technology ban report is criticized. = New York Times, 1987. febr. 5. 4. bekezdés, p. 20.
- [11] Technology code review urged by U. S. = New York Times, 1989. dec. 1. 4. bekezdés, p. 2.

Fordította: Papp István

Béérkezett: 1990. IX. 12 -én.